

Serkan POLAT

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Dr.

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yozgat-TÜRKİYE
Yozgat Bozok University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Yozgat-TURKIYE

ORCID: 0000-0003-0637-3345

serkan.polat@bozok.edu.tr

Hırsızlık, Cinayet ve Tahribatın Gölgesinde: Modern Dönem Öncesi Osmanlı Mabetlerinde Güvenlik Sorunları

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'ndeki cami ve kiliselerde gerçekleşen hırsızlık, cinayet, yaralama gibi hadiseler ile mabetleri tahrip eden saldırıları konu edinmektedir. Makalede, cami ve kiliselerin yanı sıra her ne kadar tam manasıyla bir ibadethane olmasa da dünya işlerine önem vermeyen Hristiyan rahip ve rahibelerin ibadetin parçası olarak cemaat halinde yaşadıkları yeri teşkil eden manastırlarda vuku bulan benzer hadiseler de yer verilmiştir. Bireysel ya da toplu ibadetlerin ifa edildiği kutsal mekânlar, maddi ve manevi her türlü olumsuz hadiseden uzak tutulması arzulan yerlerdir. Dolayısıyla insanların buralara saygı göstermeleri beklenmektedir. Ancak resmi kayıtlara yansıyan hadiseler, mabetlerin içerisinde tasvip edilmeyen münferit asiye olaylarının yaşandığını göstermektedir. Hazırlanan bu çalışmayla, 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde ibadethanelerde vuku bulan söz konusu hadiseler hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Hırsızlık vakalarında çalınan eşyaların türlerinin ne olduğu, hırsızların kimlikleri, cinayet olaylarının sebepleri, mabetleri tahrip eden saldırılara kimlerin ne şekilde yol açtıkları gibi ayrıntılara resmi evraklara yansıdığı ölçüde cevap vermeye gayret edilmiştir. Çalışmanın ana kaynağını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde yer alan muhtelif defter ve vesikalar oluşturmaktadır. Söz konusu evraklara yansıyan örneklerden yola çıkılarak kutsal mekânlarda gerçekleşen hadiselerle ilgili bir genel değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Buna ilaveten Osmanlı yönetiminin, hadiseler neticesinde bozulan kamu düzenini yeniden sağlamak için almaya çalıştığı tedbirlere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İbadethane, Hırsızlık, Cinayet, Yaralama.

In the Shadow of Theft, Murder and Destruction: Security Issues in Ottoman Places of Worship Before the Modern Era

Abstract

This study examines incidents such as theft, murder, and assault that occurred in mosques and churches in the Ottoman State, as well as attacks that damaged places of worship. The article also covers similar incidents that occurred in monasteries, which, although not strictly places of worship, were where Christian priests and nuns, who did not concern themselves with worldly affairs, lived in community as part of their worship. The sacred places where individual or collective worship is performed are places that should be kept free from all kinds of negative events, both material and spiritual. Therefore, people are expected to show respect for these places. However, the events reflected in official records indicate that isolated security incidents that are not condoned have occurred within places of worship. This study aims to provide information about the incidents that occurred in places of worship from the 16th century to the end of the 18th century. Efforts have been made to answer questions such as the types of items stolen in theft cases, the identities of the thieves, the causes of murder cases, and who was responsible for the attacks that destroyed places of worship, to the extent that these details are reflected in official documents. In this context, the main source of the study consists of various registers and documents found in the Ottoman Archive of State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye. Based on examples reflected in the documents, an attempt has been made to provide a general assessment of the events that took place in sacred places. In addition, the article discusses the measures the Ottoman administration sought to implement to restore public order, which had been disrupted as a result of these events.

Keywords: Ottoman State, Place of worship, Theft, Murder, Assault.

Giriş

İbadet yeri, tapınak manalarına (Parlatır, 2006, s. 983) gelen ve Arapça ibâdet mastarından türetilen *ma'bed* kelimesi, bir dine inanan kimselerin ibadet etmeleri için yapılmış mekânı nitelemektedir. Tüm dinlerin ibadet mekânları genelde bu kelimeyle ifade edilmiştir. Antik dönem toplamları bu tür yapıları *özel mekân*, *büyük ev*, *Tanrı'nın evi*, *Tanrı'nın sarayı*, *Tanrı'ya ayrılan kutsal yer* gibi isimlerle anmışlardır. Mabet anlayışı, kutsal mekân tasavvurundan kaynaklanmıştır. Zira dinin temel unsurlarından olan ibadet, bir mekânı lüzumlu kılmıştır. Bu nedenle her dinin mabedi niteleyen kavramların yanında kendilerine özgü mabet anlayışları bulunmuştur (Güç, 2003, s. 276). Öyle ki mütedeyyin insanlara göre mekânlar aynı özellikte olmazken bazıları nitelik bakımından diğerlerinden farklı olmuştur. Bu farklılığı belirleyen ise mekânın kutsalla ilişkisidir (Eliade, 2017, s. 21; Yavuz, 2006, s. 392, 393). Ayrıca mabetler, insanların ibadet ettikleri yerler olmasının dışında toplumsal bağlama tesir eden imar misyonlarıyla sivrilmışlerdir (Taşar, 2021, s. 212). Bu düşünceye Müslüman ahali cenahından bakıldığında, şehirleşmenin merkezinde yer alan cami ve mescitlerin toplumsal hayatın en hareketli mekânlarından olduğu söylenebilir (Yakut & Dündar, 2020, s. 1117). Neticede Müslümanlar ve Hristiyanlar için kutsal kabul edilen bu mekânlar, saygı duyulan hem uhrevî hem de sosyal yapıları teşkil etmiştir.

Hazırlanan bu çalışma, Osmanlı toplumunda kutsal kabul edilen ibadethanelere zarar vermeye yönelik ya da buralarda gerçekleşmiş bireysel manada kanunsuz müdahalelerin olup olmadığı sorusu etrafında şekillenmiştir. Çalışmanın odak noktasına Müslüman ve Hristiyan ibadethaneleri yerleştirilerek bu mekânlarda gerçekleşen hırsızlık, cinayet, kavga ya da yapıların tahrip edildiği vakalar hakkında bilgi verilmiştir. Hırsızlık hadiselerinde çalınan eşyaların niteliği ve bunları çalan kimselerin kimliği; cinayet ve kavga vakalarıyla ibadethanelerin yakılıp yıkıldığı olaylarda ise hadisede dahil bulunan kimseler hakkındaki veriler çalışmada ortaya konulan hususlardandır. Ele alınan örneklerin bir kısmında faillerin akıbetleri hakkında sağlıklı verilere ulaşılamasa da bu örnekler, mabetlerde hadiselerin yaşandığını göstermesi bakımından kıymetlidir. Diğer taraftan incelenen arşiv kayıtlarında yer alan kişi ve yer adları çalışmada mümkün olduğunca zikredilmiştir. Bu noktada, tarafımızdan hatalı okunma ihtimali bulunan adların yanına soru işareti konulmak suretiyle okuyucunun dikkati çekilmiştir. Çalışmanın sınırı, 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadarki dönem olarak belirlenmiştir. İlgili dönem aralığında konuyla alakalı kayıtlara geçmiş pek çok örneğin bulunduğu görülmektedir. Bu sınırın ötesinde özellikle 19. yüzyılda vuku bulan benzer hadiselerle ilgili Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde hayli belge yer alsa da belirlenen sınır nedeniyle bunlar çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Kaldı ki öznesini Osmanlı ibadethanelerinin oluşturduğu ve buralarda 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yaşanan çeşitli hadiselerin konu edildiği kıymetli çalışmalar da kaleme alınmıştır. Bu bağlamda Çolak ve Seğmen (2023) tarafından hazırlanan çalışma, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında ibadethanelerde gerçekleşen hırsızlık hadiselerini ele almaktadır. Göger'in (2024) çalışması ise 16.-19. yüzyıllar arasında cami ve mescitlerde ibadet huzurunu bozan gelişmelere odaklanmaktadır. Dolayısıyla tarafımızdan hazırlanan çalışma, kimi ortak noktalar bulunsa da bu iki kıymetli çalışmanın birinden dönem diğerinden konu bağlamında ayrılmaktadır.

Osmanlı vesikalarına yansıyan küçük veya büyük çaplı hadiselerin içerisinde cinayet, hırsızlık, yağma, adam kaçırma ve tecavüz devletin tüm gücüyle mücadele etmeye çalıştığı, bu amaçla sert tedbirlere başvurduğu vakalardandır. Özellikle modern dönem öncesi Osmanlı Devleti'nde asayişin tesisi, suçların önlenmesi, adaletin sağlanması gibi amaçlarla kaleme alınan *kanunnâme* ve *adâletnâmeler* (İnalçık, 2005, s. 75), devletin hadiselere müdahale etmeye çalıştığını gösteren önemli araçlardır. Ancak ne kadar tedbir alınırsa alınsın tasvip edilmeyen vakalara son vermek mümkün olamamıştır. Bu bağlamda hırsızlık hadiseleri de can ve mal güvenliğini tehdit eden en yaygın asayiş olaylarından biri haline gelmiştir.

1. Cami ve Mescitlerde Yaşanan Hırsızlık Vakaları

Hırsızlık, eski Türkçede *uğrulama*, Arapçada ise *sirkat* ve *serika* kelimeleriyle nitelendirilmiştir. İnsanlık tarihine denk bir geçmişe sahip bu eylem, eski toplumlarda büyük suç ve günahlardan kabul edilmiştir. Suçun oluşması için çalınan malın, bir yerde korunurken yani *hırsız* altındayken gizlice alınması gerekmiştir. Dolayısıyla eşya, bireylerin mallarını korumak düşüncesiyle yaptıkları ev, dükkân, çadır gibi yerlerden çalınmalıdır. Hırsızlık suçunu işleyen kişilere verilecek cezalar Kur'ân ve Sünnet'te belirlendiği için bu suç, İslam ceza hukukunun had, kısas/diyet, ta'zir olarak adlandırılan bölümünün had kategorisinde yer almıştır. Öte yandan Osmanlı'da hukuk alanında her ne kadar İslam hukukunun kaynak ve ilkeleri uygulansa da Osmanlı padişahları, İslam hukukunun ta'zir suç ve cezaları hususunda devlet başkanına tanıdığı takdir yetkisini geniş şekilde kullanmışlardır. Bu durum fıkıh kitaplarında yer alan suç ve cezai müeyyidelerin dışında yeni kuralları ve cezalandırma biçimlerini doğurmuştur. Kaynağı padişah iradesine dayanan düzenlemeler *örfi hukuk* adıyla zikredilen farklı bir kategori oluşturmuştur. *Örf-i sultânî* olarak da anılan hukuk düzeni, hükümdarın, toplumun menfaati doğrultusunda şer'î kanunun yanı sıra kendi iradesine dayanarak teşkil ettiği kanunları nitelemektedir. Suçlu bulunan hırsızlara bu kurallar doğrultusunda ta'zir cezası türünden ölüm, hapis, para, kürek, kalebentlik ve sürgün cezaları uygulanabilmiştir (Bardakoğlu, 1998, s. 384-387, 393-395; Menekşe, 1998, s. 79; İnalçık, 2005, s. 27; Aydın, 2015, s. 154, 180, 181; Koç, 2017, s. 60; Baytimur, 2018, s. 92).

Hırsızlık suçu değerlendirilirken ilki mabetlere ve devlete, ikincisi ise şahıslara ait malın çalınması şeklinde temelde iki ayrıma tabi tutulmuştur. Bu noktada camilere karşı gerçekleştirilen hırsızlıklarla ilgili görüşlerin birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Hanîfe, yalnızca bekçiyle korunaklı hale gelen mescitten kandil, hasır, süpürge, yaygı ya da Kur'ân-ı Kerîm çalınması halinde hırsıza had cezasının verilemeyeceği görüşündedir. Buna göre, eylem bekçi bulunmaksızın gerçekleşmişse had cezası uygulanmayacaktır. Fakat hırsızlık bekçi varken meydana gelmişse o zaman had cezası verilebilecektir. İmam Mâlik, mescidin kendisinin hırsız sayılmadığını ancak içindeki olağan eşyanın yanı sıra kapısı ile çatısının hırsız olduğunu, dolayısıyla mescitte kullanmaya uygun şeylerin çalınması halinde had cezasının tatbik edilebileceğini savunur. İmam Şâfiî de benzer şekilde mescidin gerek inşa ve imarı gerekse de tefriş edilerek ibadet yeri olarak kullanılabilmesi için gereken esas eşyaların çalınması halinde had cezasının verilebileceği görüşündedir. Fakat sadece insanların istifade etmeleri düşüncesiyle mescide konulan hasır, halı, kandil, Kur'ân-ı Kerîm'in çalınması halinde had cezasının verilemeyeceğini savunur. Kaldı ki Ebû Hanîfe de Kur'ân-ı Kerîm ile diğer dinî kitapları ve ilmî eserleri çalan hırsızın had cezasıyla cezalandırılmayacağı görüşündedir (Bardakoğlu, 1998, s. 384, 386, 387).

Geçmişten günümüze insanın olduğu her yerde karşılaşılan hırsızlık olayları üzerine devlet görevlileri önlem almaya çalışsalar da hırsızlık gibi adi suçların önüne geçilememiştir. Bu fiili işleyenler, ekseriyetle maddi kıymeti bulunan eşyaları hedef almışlardır. Evler, iş yerleri, ahırlar ya da doğrudan şahıslar hırsızlık hadiseleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Artık sıradan kabul edilebilecek bu eylemler kimi zaman sınırları aşmış ve sadece insanlara ya da özel mülke karşı gerçekleşmemiştir. İnsanların manevi dünyalarında önemli yer tutan, kutsal bilip saygı gösterdikleri, farklı inançların ibadetgâhlarını oluşturan cami ve kilise gibi mekânlar da bu hadiselerden etkilenmiştir. Ancak Müslüman ahali için sadece camiler değil, türbeler de hırsızlık hadiseleriyle anılmıştır. Hz.Yakûb'un türbesinin açılıp buradan birçok eşya ile Hz.İshak'ın mezarı üzerindeki altın örtüden bir arşının kesilip çalındığı yönünde 20 Eylül 1565'te gündeme gelen iddialar bu konudaki örneklerden sadece biridir. Söz konusu eşyaların dışında Hz.Halilürrahman vakfı nâzırının naip tayin ettiği Ali Bölükbaşı, vakıf ambarından buğday çalıp satmıştır. Ayrıca yine onun naipliği döneminde vakıf mutfağından sahanlar ile diğer bazı mutfak eşyaları çalınmıştır. Yaşananlar karşısında iddiaların araştırılması, söylentiler doğruysa ve hırsızlık yapan sipahi ise hapsedilmesi, değil ise şer'an gerekenin yapılması konusunda Şam beylerbeyisi ile Kudüs kadısına hüküm yazılmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.5, s.109; Erdoğan, 2019, s. 130). 1572'de ise

Hz.Halilürrahman hademelerinden Muhibbüddin, Abdülkadir ve Ebü's-Saâdât, Hz.İshak'ın mezar örtüsü üzerindeki sırma kuşaktan birkaçının çalındığını belirtmişlerdir. Bu vaka Şehâbeddin'in muvakkit, oğullarının ise nöbetçi olduğu gün gerçekleştiği için Şehâbeddin töhmet altında kalmıştır. Bu nedenle Kudüs sancakbeyi ile kadısından konunun incelenmesi, hırsızlık yapanın Şehâbeddin olduğunun anlaşılması halinde kendisinin hapsedilmesi istenmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.12, s.606; Erdoğan, 2019, s. 130). 1719'a gelindiğinde bu kez Kudüs Kadısı Mustafa Efendi, Hz.Halilürrahman'ın, zevcesi Sâre'nin ve Hz.Yakub'un zevcesi türbelerindeki gümüş kuşakların çalındığına değinmiştir. Ahaliden Abdülhay ibn İbrahim, Halilürrahman naibi huzurunda söz konusu eşyaları çalıp kullandığını kabul etmiştir. Bu itiraf karşısında 21-30 Nisan 1719'da eşyaların yerine konularak hırsızın muhkem hapsedilmesi emredilmiştir (BOA, C.ZB, 47/2325). Değinilen örnekler, Müslüman ahali için manevi önem taşıyan türbelerin de hırsızların hedefinde olduğunu göstermiştir. Hırsızlık ithamıyla karşı karşıya kalanların bir kısmının buradaki görevlilerden oluşması ise üzerinde durulması gereken bir diğer ayrıntıdır.

Toplumun ortak değerleri arasında kabul edilen mekânların her türlü yıpratıcı ve zarar verici davranışlardan uzak olması beklenir. Zira bu gibi yerler farklı inanç, kültür ya da yaşayış tarzındaki kimseler için değerlidir. Bu bağlamda Müslümanlar nezdinde cami ve mescitler tasvip edilmeyen eylemlere karşı korunup gözetilmesi, insanların kendilerini güven içerisinde hissetmeleri gereken yapılar arasındadır. Ne ibadethanelerin içerisindeki insanlara ne de eşyalara karşı bir müdahale olmalıdır. Bu düşünceye rağmen farklı zamanlarda söz konusu mekânlar çeşitli hırsızlık vakalarıyla anılmıştır. 1576'da İstanbul'da bulunan seyyah Gerlach'ın temas ettiği üzere kimi zaman camilerden, diğer eşyalara nispetle görece daha değersiz olan ayakkabılar çalınmıştır (Gerlach, 2010, s. 467; Erdoğan, 2019, s. 129). Bu konuda asıl dikkatleri çeken ise cami ve mescitlerdeki başta Kur'ân-ı Kerîmler olmak üzere ibadethanelerin aydınlatılmasını sağlayan ve ekseriyetle altın, gümüş, pirinç ya da bakır gibi madenlerden yapılan şamdan (Doğan, 2013, s. 306) ile avize, bal mumu, halı, kilim, seccade gibi eşyaların çalınıp satılmaya çalışılmasıdır. Yükte hafif ancak kıymetçe önemli bu eşyaların çalınıp satılmalarının kolay olması ibadethaneleri hırsızlar için cazip hale getirmiştir. Öte yandan burada zikredilenlere göre kimseye fark ettirilmeden çalınması daha zor ve zahmetli olmasına rağmen ekonomik değeri yüksek kubbe kurşunları da hırsızların hedefinde olabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ibadethanelere karşı gerçekleştirilen hırsızlık eylemleri farklı şekillerde tezahür etmiştir. Bu gibi vakalarda failer, eylemlerinin gereği olarak maddi kıymeti bulunan Kur'ân-ı Kerîmleri ve diğer eşyaları hedef seçmişlerdir. Yazma olmaları bakımından kıymet ihtiva eden Kur'ân-ı Kerîmler, hırsızların paraya çevirmeleri kolay ve kazançlı ürünlerin başında gelmiştir. Zira başta İstanbul olmak üzere İslam beldelerinde el yazması, ciltli ve tezhipli Kur'ân-ı Kerîmler oldukça değerli kabul edilmiş, yazımı sırasında uzun zamana ihtiyaç duyulmasının da etkisiyle taliplerine hayli yüksek fiyatlara satılmıştır. Her isteyen bunları satın alamamış, almak isteyenler ise sınırlı sayıda üretilmediği için piyasada yeterli sayıda bulunamayan Mushaf'lara erişim sorunu yaşamıştır (Gündüz, 1973, s. 37; Gündüz, 1978, s. 345; Zengin, 2023, s. 528, 529). 19. yüzyılda matbu Kur'ân-ı Kerîmlere talebin çok olmasının en önemli nedenlerinden biri, bunların fiyatlarının yazmalara nispetle daha uygun olmasıdır (Özkafa, 2010, s. 318; Zengin, 2023, s. 527). Yazma Kur'ân-ı Kerîmlerin bahsedilen özelliği hırsızları, ibadethanelerdeki Mushaf'lara çalmaya teşvik etmiştir. Ancak bu durum sadece ibadethanelerle sınırlı kalmamış, Kur'ân-ı Kerîmler buldukları farklı yerlerden de çalınmaya çalışılmıştır. Örneğin İstanbul'da Hocapaşa yakınındaki medreseye giren Bursalı Mustafa'nın, burada bir talebenin Mushaf'ını çalması muhtemel ki bu sebeptedir. Mağdur tarafından cebehane kolluğuna yakalattırılan hırsızın çaldığı Mushaf sahibine teslim edilmiştir. Mustafa ise muhızır ağa hapsine konulmuş ve 14 Eylül 1757'de kendisinin mahpus olarak Bursa'ya gönderilmesi üzerinde durulmuştur (BOA, AE.SOSM.III, 15/951).

1575 yılında İstanbul ve Edirne camilerinden çalınan Kur'ân-ı Kerîmlerin Çorlu'da satılmaya çalışılması hedeflerine ulaşan hırsızların ilk amaçlarının çaldıkları Mushafı satmak olduğunu göstermektedir. Sipahioğullarından Hüseyin'in haber vermesiyle öğrenilen bu hadise karşısında Osmanlı yönetimi Çorlu kadısına, Çorlu'ya gidecek olan Hüseyin'i, hapsedilen hırsız, çalınan Kur'ân-ı Kerîm ve diğer eşyalarla birlikte İstanbul'a göndermesi talimatını vermiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.27, s.114). Böylece vakanın cereyan ediş şekliyle ilgili yapılacak soruşturmanın sağlıklı yürütülmesi amaçlanmıştır. Tahkikat neticesinde Sultan III. Murad'ın babası II. Selim'in Edirne'de ve dedesi Kanûnî Sultan Süleyman'ın İstanbul'da inşa ettirdikleri camilerden üç adet Kur'ân-ı Kerîm'in çalındığı anlaşılmıştır. Bunlardan ikisi bulunmuş ancak biri ortaya çıkarılamamıştır. Çorlu'da yakalanıp İstanbul'a getirilen hırsız, bulunamayan Kur'ân-ı Kerîm'i 49 florine Bursa beyine sattığını itiraf etmiştir. İkrar karşısında Bursa beyine, Kur'ân-ı Kerîm'i Mehmed Çavuş ile İstanbul'a göndermesi talimatı verilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.27, s.119). Yaşanan hadise, çalınan eşyaları satın alanların arasında yöneticilerin de bulunduğunu, bir kısım idarecilerin bilerek ya da bilmeyerek bu gibi suçların tarafı olduklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Hayır sahipleri tarafından cami cemaati başta olmak üzere ahalinin okuyarak istifade etmeleri amacıyla camilere konulan Kur'ân-ı Kerîmlerin kimi zaman çalınması konuyla ilgili bir diğer gelişmedir. Bursa kazasında mütevellî İvaz'ın, cemaatin okuması için Cami-i Kebîr'e koyduğu Mushaf-ı Şerîf'in 1577 yılında çalınması bu tür vakalardandır. Şehir subaşısının gayreti neticesinde hırsızlardan geri alınabilen ve İstanbul'a gönderilen Mushaf, Bursa'ya götürülerek vâkıfın belirlemiş olduğu şart üzere yerine konulması için İbrahim Çavuş'a teslim edilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.31, s.114).

Premedi kazasının Paskal karyesi zaimlerinden Murtaza ile Tor Ali, İbrahim, Osman, Musa ve diğer İbrahim'in bölgedeki hırsızlık hadiseleriyle ilgili şikâyetleri bu yörede de kimi camilerin hırsızlar tarafından hedef alındığını göstermiştir. Zira aynı kazanın Bostan karyesinden Şaban, Salih, Murad, İsmail, Hasan, Mustafa, Mehmed, Hüseyin Şah ve Kasap'ın yanı sıra Fıraşlı karyesinden İlyas ile kethüdası on adamıyla H.1120 [M.1708-1709]'de evleri yağmalamışlardır. Bununla yetinmeyen asiler camiden bir Kur'ân-ı Kerîm ile kazan çalmışlardır. Bahsedilen eylemleri nedeniyle daha önce yargılanan hırsızların suçları mahkemece sabit bulunmuştur. Ancak suçlular, ahalden bazılarını darbedip yaraladıkları halde konu mahkemede görüşülmemiştir. Bu sebeple darüssaade ağasının vakıfları teftiş için bölgede görevlendirdiği mübaşir marifetiyle konunun mahkemede görüşülmesi hususunda 19-29 Ocak 1712 tarihinde Avlonya paşası ile Premedi kadısına hüküm yazılmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.118, s.258). Dolayısıyla camiden Kur'ân-ı Kerîm ve kazan, evlerden ise eşya çalan asilerin cezalandırılmaları kararlaştırılmıştır.

Çalışmanın ele alındığı dönemde, kutsal kitabın aksine piyasada alım satım açısından sorun yaşanmayan seccade ile halı seccade olarak bilinen kalıçeler (Parlatır, 2006, s. 828) cami ve mescitlerden çalınan eşyalardandır. 1525'te yaşanan bir hırsızlık vakasında Samandıra karyesindeki camiden bazı kalıçe, kilim ve seccadelerin çalınması bu bağlamdadır. Çalınan eşyalar, Çorum livasına bağlı Budaközü kazasının Alacaatlı karyesinden Hamza b. Hüdaverdi'nin elinde bulunmuştur. Mahkemede kendisine bunları nereden aldığı sorulan Hamza, camiye girip çaldığını itiraf etmiştir (Yılmaz, 2010a, s. 200).

1559 yılında doğu tarafından gelen yaklaşık otuz kişi, Kütahya'nın Sakalar karyesindeki camiden geceleyin otuz kadar kalıçe çalmışlardır. Ayrıca Çakasazı yakınlarında Bursa'dan gelen kervanı vurup, tacir Habib'in 55 bin akçesini ve 40 bin akçe değerindeki kumaşını gasbetmişlerdir. Bu vaziyet karşısında Anadolu beylerbeyisinden, söz konusu kişiler başta olmak üzere etrafta tüfekle gezenlerin cezalandırılmaları ve Habib'in çalınan parasının ortaya çıkarılması istenmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.3, s.167).

Farklı bölgelerden gelip hırsızlık yapan grupların dışında çingene taifesinden de benzer hareketlere tevessül edenler olmuştur. Bunların arasında, kısırak ve katır gibi binek hayvanların yanı sıra mescitten kalıçe çalıp satanlara rastlanılmıştır. Üzerinde durulması gereken noktalardan biri, çalınan eşyaları satın alanların kimliğidir. Zira örnek vakalarda ismi ön plana çıkanlar arasında imam Muslihuddin de bulunmaktadır. Buna göre İpsala kadısı, çingenelerden Mestan ile oğulları Demir ve İbrahim'in, Keşan kazasının Karabuna karyesi yakınlarında bir yağız ve bir siyah kısırak, bir doru tay ve Cuma mescidinden iki kalıçe çaldıklarını İstanbul'a haber vermiştir. Bunlar yağız kısırak ile iki kalıçeyi Karagöl'e tabi Bey karyesi imamı Muslihuddin'e satmışlardır. Ahali, hırsızlarla kanun dışı ilişkisi ve hamiyetsizliği nedeniyle artık imama uymayacağını belirtip onun görevden alınmasını istemiştir. Gösterilen tepki üzerine 15 Ocak 1572'de İpsala kadısına, imamın durumunu incelemesi ve hırsızlarla arkadaşlığı varsa hapsedilmesi için İstanbul'a göndermesi talimatı verilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.10, s.155).

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bakras kazasında yaptırdığı camide serili kalıçelerin çalınması da bu mevzudaki örneklerdendir. Meydana gelen hadise üzerine 26 Aralık 1576'da Bakras kadısına, kazada hırsızlıkla şöret kazanmış kişilerin yakalanıp, sorgulanarak çalınanların ortaya çıkarılması talimatı verilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.29, s.44).

1592'de, bayramın üçüncü günü gecesi yaşanan bir hırsızlık olayı bu kez gözleri Ankara'ya çevirmiştir. Ahaliden Seyfi b. Mehmed mahkemede, mahalle mescidinden çalınan iki kalıçe ile iki kilimi Minnet'in elinde gördüğünü ve onun bunları merkebin üzerine örterek götürdüğünü iddia etmiştir. Ayrıca Abdurrahman b. Ahmed ile Yakup b. Şaban da eşyaların mahalle mescidine ait olduğu hususunda şahitlik etmişlerdir (BOA, AŞS, nr.3, s.11; Erdoğan, 2019, s. 129). Dolayısıyla şahitler, tanıklıklarıyla Minnet'in kalıçe ve kilimleri çalıp çalmadığı konusundaki belirsizliği ortadan kaldırmışlardır.

Edirne'deki bazı cami ve mescitler de zaman zaman hırsızların hedefi olmuştur. Eski Edirne Kadısı Mevlâna Ahmed Efendi, Receb b. Mehmed, Yusuf b. İsmail, Halil b. Üveys, İbrahim b. Hasan, Ahmed b. Mustafa, Ahmed b. Ali ile Mehmed'in Edirne'de kilitlerini kırdıkları bazı haffaf, kılabdancı ve kürekçi dükkânlarından eşya çaldıklarını İstanbul'a bildirmiştir. Bununla yetinmeyen hırsızlar, bazı cami ve mescitlerden kalıçe, seccade, mum çaldıktan sonra yakalanmışlardır. Çalıntı eşyalardan bir kısmı üzerlerinde bulunan zanlılar mahkemede, *mekân-ı muhreze* olan kilitli dükkânlara girmeyip dışarıda durduklarını ve sadece firar eden arkadaşları Bektaş ile Süleyman'a yardımcı olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu destek neticesinde de firariler mekân-ı muhrezen çaldıkları eşyaları kendilerine vermişlerdir. Söz konusu itiraf, hırsızların ellerinin kesilmesini şer'an gerektirmese de asayiş bozdukları için insanların kendilerini emniyette hissetmemeleri nedeniyle 22 Mart-1 Nisan 1709'da faillerin ıslah edilmeleri amacıyla kürek çekmek üzere Tersâne-i Âmire'ye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Edirne mollası ile bostancıbaşısı da bu konudan sorumlu tutulmuşlardır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.116, s.38). Böylece yakalanan hırsızlar, çaldıkları eşyaları başkasına ait kapalı ve korunaklı yere girerek elde etmediklerini söylemek suretiyle işledikleri suçun karşılığı olan el kesme cezasından kurtulsalar da asayiş sekteye uğrattıkları için kürek cezasına çarptırılmışlardır.

Camilerden çalınan bir başka eşya, aydınlatmada kullanılan bal mumudur. Osmanlı Devleti'nde bal mumunun kullanım alanı bir hayli geniştir. Sarayların, eğitim kurumlarının, idari ve ticari yapılar ile hamamların aydınlatılması mumlar sayesinde gerçekleşmiştir. Cami, mescit, kilise gibi ibadethaneler ile tekke, zaviye ve dergâhların aydınlatılması için de bal mumundan istifade edilmiştir. Ayrıca Tersâne-i Âmire'deki gemilerin aydınlatılması sırasında yine bal mumundan faydalanılmıştır (Bostan, 1992, s. 80, 136, 154; Kılınç, 2011, s. 51; Yarcı, 2015, s. 12-18; Ünal, 2020, s. 233, 234). Üretimde yaşanan azalmadan ya da ülke dışına satılmasından ötürü dönem dönem bal mumu sıkıntısı yaşanmıştır (Anonim, 1994, s. 497). Hal böyle iken camilerdeki mumlar hırsızların hedefinde olmuştur. Galata'da Müeyyedzâde Camii'nden çalınan iki bal mumu

bu konudaki misallerdendir. Bal mumları üzerinde çıkan Mehmed b. Ahmed, bu somut durum karşısında suçlu bulunmuştur. Ardından cezalandırılmasının meşru olduğu hususundaki ilam gereğince Baba Cafer Zindanı'na konulmuştur. Ancak karara karşı çıkan Rumeli Kadiaskeri İsmail Efendi, mescitten bal mumu çalması nedeniyle bu kişi için hırsızlık hükmü verilemeyeceğini ve suçun ta'zir gerektirdiğini savunmuştur. Hapiste kaldığı süre göz önünde bulundurulduğunda ta'zir tamamlandığı için failin salıverilmesinin gerektiği yönünde ilâm vermiştir. Neticede 31 Ağustos-9 Eylül 1715'te, ilâm gereğince Mehmed b. Ahmed'in zindandan çıkarılmasına hükmedilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.123, s.38).

Cami ve mescitlerdeki demirbaşlar gibi emanet eşyalar da hırsızlar tarafından hedef alınabilmektedir. Camilerde şahıslara ait eşyaların çalınmasıyla sonuçlanan hırsızlık hadiselerinin ardından olaya karıştığı yönünde kuvvetli şüphe bulunanların yakalanıp, hapsedilerek suçlarını itiraf etmelerine çalışılmıştır. İstanbul'da 1796 yılında yaşanan bir olayda, Şehzade Camii içerisindeki dolap açılarak burada bulunan emanet eşyalar çalınmıştır. Hadise sonrasında eşya sahipleri, caminin kayyumbaşısını ve hademelerden sekiz kişiyi hırsızlık şüphelisi olarak hapsedirmişlerdir. Zanlılar, bir süre muhızır ağa zindanında kaldıktan sonra taziyik için bostancibaşı hapsine gönderilmişlerdir. Bu aşamada mahalle ahali arzuhâl yazarak, kayyumbaşı ile hademelerin uzun süredir hapiste tutuldukları için her geçen günün onlara eziyet verdiğine ve bunların hırsızlıkla ilgilerinin bulunmadığının aşikâr olduğuna değinmiştir. Dolayısıyla masumiyetlerine inanıp kefil oldukları şüphelilerin salıverilmelerini talep etmiştir. İstek karşısında bostancibaşı ağaya, tutukluları tekrar sorgulayarak İstanbul'u gelişmelerden haberdar etmesi talimatı verilmiştir. Yeniden sorgulama sırasında mahpuslar, çalınan eşyalardan haberlerinin olmadıklarını yinelemişlerdir. Bunun üzerine bostancibaşı, üç aydır tutuklu bulunan şahısların, arzuhâl sahiplerinin kefaletleri doğrultusunda tahliye edilmelerinin padişah iradesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Böylece tutukluların, sorgulanmalarına rağmen hırsızlık olayından haberleri olmadığını ısrarla beyan etmeleri ve mahalle ahalisinin kefaletleri göz önünde bulundurularak haptisten salıverilmeleri hususu padişaha arz edilmiştir. Sonuç olarak şahısların tahliyelerine karar veren Sultan III. Selim, aynı zamanda böyle emin yerden bir şey çalınıp, ortaya çıkarılamamasının doğru olmadığını vurgulamaktan geri durmamıştır (BOA, HAT, 256/14711).

Örneklerden anlaşılacağı üzere camilerden çalınanları, ekseriyetle hacimce küçük ve çalınması pek de zor olmayan eşyalar teşkil etmiştir. Ancak hırsızlar sadece küçük boyuttaki eşyalara musallat olmamışlardır. Çalınması zor ancak maddi kıymeti yüksek kubbe kurşunları hırsızların iştahını kabartan, dolayısıyla çalınan malzemeler arasında yer almıştır. Rumeli valisine, Üsküb kadısına ve İzveçan Kalesi dizdarına 1710'da yazılan hüküm bu konudaki örneklerdendir. Babüssaade Ağası el-Hâc Abdullah Ağa'nın arzına göre, Üsküb sakinlerinden İsa Bey Camii imamı Osman Efendi ile Boyacızâde Mustafa Efendi ahalinin işlerine karışıp onları mağdur etmişlerdir. Üstelik bununla iktifa etmeyip daha önce Üsküb'te Osman Efendi'nin nezaretindeki Gazi Sultan Murad Han Cami-i Şerîfi'nin mütevellisi Ali ve kardeşi cami hatibi Mehmed ile birlikte, yirmi senedir harap haldeki camide herhangi bir hizmetleri olmamasına rağmen caminin vakıf mahsullerine el koymuşlardır. Vakıf karyelerini vakıf mütevellisine zapt ettirmedikleri gibi koruyup kollamaları gereken caminin kubbe kurşunlarını da izinsiz satmışlardır. Bu nedenle vakfın mevcut mütevellisi Mehmed'e hem bu kişilerin el koydukları vakıf mâlinin tahsili hem de caminin tamiri hususunda emir verilmiştir. Bununla birlikte isimleri zikredilen kişiler bir daha vakıf işlerine karışmayacaklar, aksi halde cami tamir edilinceye dek İzveçan Kalesi'nde hapsedileceklerdir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.117, s.33).

Yukarıdaki hadisenin benzeri 19. yüzyılın hemen başında, 1801'de Edirne havalisinde yaşanmıştır. Nefise ve Emine Hatunlar, İstanbul ve Edirne'de mütevellisi oldukları eski Sadrazam merhum Ali Paşa-yı Cedîd vakfından Rumeli vilayetinin Baba-yı Atık kazasındaki caminin dergâh kapısı üzerinde yer alan beş kubbe ile caminin büyük kubbesi önünde dere tabir olunan yerde serili iki yüz tahtadan artan 4-5 bin vukiyyeden fazla kurşunun çalındığını ileri sürmüşlerdir.

Bunları etraftan gelip almanın mümkün olmadığını savunan kadınlar, kasaba ahalesinin laf kalabalığıyla olayı örtbas etmeye çalıştığını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle kurşunların ortaya çıkarılabilmesi için Edirne bostancıbaşı ile vakıf vekili marifetleriyle şüphelenilen kimselerin sorgulanarak hanelerinin aranması hususunda emir talep etmişlerdir. Söz konusu istek üzerine çalınan kurşunların bulunması için bostancıbaşıyla ilgili yerin kadısına hitaben emir yazılması kararlaştırılmıştır (BOA, AE.SSLM.III, 79/4782).

2. Kiliselerde ve Manastırlarda Yaşanan Hırsızlık Vakaları

Osmanlı toplumunun bir parçası olan Hristiyan ahalinin kutsal mekânlarından kiliseler ile doğrudan ibadethane sayılmasa da dünya işlerine yüz çeviren rahip ve rahibelerin cemaat halinde yaşadıkları, inzivaya çekildikleri manastırlar kimi dönemlerde hırsızlık hadiseleriyle anılmıştır. Buralardaki İncil ile bal mumu, şamdan ve buhurdan hırsızların çalmaya çalıştıkları başlıca eşyaları teşkil etmiştir. Hırsızlık failleri ise hem Müslüman hem de gayrimüslim ahalden olmuştur. Kayıtlara yansıyan örnekler kilise ve manastırların kişisel maddi menfaatler için soyulmaya çalışıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Neredeyse birbirine benzer eşyaların çalınması ise doğal olarak bahsi geçen mekânların niteliğiyle ilgilidir.

Tuzla'daki bir kiliseden 1580'de birkaç cilt İncil, bal mumu, suretli tahta ve micmerin çalındığı yönündeki bilgiler kayda geçen vakalardandır. Üsküdar kazasının Kuzguncuk karyesinden Dersu adlı metropolit, Üsküdar'da Mehmed Paşa hanındaki meyhaneci Yorgi veled-i Zani'yle mahkemede yüzleşmek istemiştir. Mahkemede, Dersu'nun tasarrufunda bulunan Tuzla karyesindeki kilisenin açılarak buradan birkaç cilt İncil, suretli tahta ve bal mumu alındığı belirtilmiştir. Dersu, çalınan eşyalardan bir cilt İncil ile bir adet suretli tahtanın üzerinde bulunduğu Yorgi'ye bunu nereden aldığının sorulmasını istemiştir. Bu soru karşısında Yorgi, eşyaların metropolite ait olduğunu inkâr etmiştir. Metropolitten konuyla alakalı delil istenince İstemad veled-i İstati ile Papala veled-i Derendi söz konusu eşyaların Tuzla'daki kiliseden çalınanlardan olduğu hususunda şahitlik etmişlerdir. İddialarla ilgili şüphenin kalmaması üzerine kendisine eşyaları kimden aldığı tekrar sorulan Yorgi, bir cilt İncil ile birkaç suretli tahtayı Mehmed b. Hasan, Mehmed b. Mustafa ve Ali Bâli adlı kimselerden satın alıp bunların karşılığında onlara şarap verdiğini ileri sürmüştür. Bu beyan üzerine Mehmed ile diğer Mehmed, Ali Bâli'nin kendilerine, elinde bazı eşyalar olduğunu, bunları meyhaneciye satıp burada sohbet edelim dediğini ve eşyaları Yorgi'ye sattığını söylemişlerdir (Yılmaz, 2010b, s. 319; Demir, 2016, s. 71). Öte yandan kiliseden çalınan bir micmerin de İsa Hoca b. Ramazan'da olduğu anlaşılmıştır. Bunu nereden bulduğunu sorulan İsa Hoca, Süleyman b. Pîrdede adlı tellaldan, o ise Ali Bâli b. Hasan'dan aldığını belirtmiştir. Ali Bâli bunu inkâr etse de sözlerine itimat edilen Müslümanlardan Mustafa b. Ahmed ile Mustafa b. Hızır micmerin Ali Bâli'den alındığı konusunda şahitlik yapmışlardır (Yılmaz, 2010b, s. 327). Şahitlerin verdiği bilgi, Ali Bâli'nin hırsızlık vakasında ön planda olduğunu gösteren kuvvetli karineyi teşkil etmiştir.

1679'da Galata kazasının Marmara nahiyesine tabi Afşa ve Köteli karyeleri ahalesinin gemileriyle ticaret yaptıkları sırada manastırları ile evlerinin soyulması konuyla alakalı hadiselerdendir. Mağdurlar, hırsızlık hadisesiyle ilgili aynı nahiyeden Ahmed, Kapudağı sakinlerinden iki arkadaşı ve Papasukan adlı zimmîden şüphelendiklerini belirtip konunun araştırılmasını talep etmişlerdir. Bu istek üzerine Galata mollası, mağdurların şüphelerinde haklı olup olmadıklarını soruşturmakla vazifelendirilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.96, s.170).

Kiliselere yönelik hırsızlık vakalarının görüldüğü bir başka yer 1707 yılında Pravadi kazası olmuştur. Kazaya tabi Dizdar karyesi zimmîleri mahkemeye gelerek, Kıptiyan taifesinden Bostan bölüğü adıyla bilinen Kıptiyan cemaatinin karyedeki büyük kilisenin penceresini gece yarısı kırıp, buradan on yedi adet gümüş kandil, gümüş zarflı kitaplar ve bunun gibi tahminen 700 kuruşluk eşyalarını yağmaladıklarını, ayrıca karye evlerini basıp ahaliyi mağdur ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla başta Kıptiyan taifesi olmak üzere düzeni bozanların yakalanarak mahkemeye

çıkarılmaları için Edirne bostancıbaşısına emir yazılmasını istemişlerdir. Ahalinin vaziyetinin anlatıldığı gibi olduğunu bildiren Pravadi Kadısı Hayrullah Efendi de konunun mahkeme marifetiyle soruşturularak suçlulara gereken cezanın verilmesi için Edirne bostancıbaşısına ferman yazılmasını istirham etmiştir (BOA. C.ADL, 11/698).

Kiliselere yönelik hadiselerden bir diğeri 1710 yılında Atina'da yaşanmıştır. Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'nın arzuhâline göre, beratla tasarruf ettiği Atina hassındaki Atina Kalesi neferlerinden İspar, Benli Alioğlu Ali ve Abdioğlu Mehmed geceleyin Atina'daki iki, üç kiliseye girip buradan 4-5 keselik eşya çalmışlardır. Ahalinin mahkemeye başvurması üzerine yapılan yüzleştirme sonucunda söz konusu isimlerin eşya çaldıkları kesinleşmiştir. Ancak Atina kadısının ifadesine göre, bunlar hapsedilmek üzerelerken Atina Kalesi Kethüdası Mustafa, Benli Ali, Abdi ve Seyyid Hamza'nın yardımcılarıyla Atina hassı voyvodasına bıçakla saldırarak voyvodanın elinden kaçmışlardır. Öte yandan voyvoda, isimleri zikredilen kişilerin Süleyman Ağa'nın tasarrufundaki hassa müdahale ettiklerini ve ahaliyi daima kıskırtıklarını savunmuştur. Dolayısıyla Atina Kalesi Kethüdası Mustafa, Benli Ali, Abdi ve Seyyid Hamza'nın Atina'dan sürülüp ıslah-ı nefis edilmeleri için Golos Kalesi'ne konulmaları istenmiştir. Neticede Golos Kalesi'nde kalebent edilen bu kişiler yaklaşık üç ay hapis kaldıktan sonra 20 Temmuz 1710'da salıverilmişlerdir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.117, s.6).

Galata Perşembe Pazarı'ndaki Fransız kilisesinde yaşanan bir hırsızlık vakası 1765 yılında bu kez dikkatleri buraya çekmiştir. Konuyla ilgili bir maruzdan öğrenildiği kadarıyla, kilise rahiplerinden Saint Pietro veled-i Pietro ve kilisenin bekçisi Covanni mahkemede, Beyoğlu Subaşı Mustafa mübaşeretiyle şer'i mahkemeye getirilen Tomazo veled-i Camneste, Yozeb veled-i Felro ve Yozeb veled-i Kavalet huzurunda tercüman Karlo Karanil vasıtasıyla bazı iddialarda bulunmuşlardır. Söylediklerine bakılırsa Tomazo ve Yozeb ilam tarihinden bir gün önce geldikleri kilisede bir odaya saklanıp geceyi burada geçirmişlerdir. Bu sayede kapıyı açarak kiliseden 705 dirhem gümüş kandil çalmışlardır. Tomazo, Yozeb ve diğer Yozeb papazlar tarafından bir gün sonra Beyoğlu'nda Papaz Köprüsü adlı yerdeki bekâr odasında yakalanmışlardır. Mahkemeye çıkarılan Tomazo ve Yozeb olayın anlatıldığı gibi geliştiğini itiraf etmişlerdir. Yozeb veled-i Kavalet ise iddiaları inkâr edip suçsuz olduğunu savunsa da üzerlerinde yirmi bir adet anahtar çıkması onların suçlu olduklarının delillerden kabul edilmiştir (BOA, C.ZB, 90/4484; BOA, TS.MA.e, 708/54). İtiraf ve kanıtlar karşısında suçlu oldukları kesinleşen üç kişinin küreğe konularak Tersâne-i Âmire Zindanı'nda hapsedilmeleri hususunda buyuruldu yazılmıştır. Öte yandan hırsızlık yapan üç şahsın eşkâlleri ve milletleri hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre uzun boylu, kara kaşlı, kumral bıyıklı Tomazo veled-i Camneste ile uzun boylu, sarı kaşlı, ince sarı bıyıklı Yozeb veled-i Felro Venedikli idi. Uzun boylu, sarı simalı, sarı kaşlı ve kumral bıyıklı Yozeb veled-i Kavalet ise Nemçeli idi. Netice itibarıyla bu üç hırsız, Kapı Kethüdası Abdullah Beşe mübaşeretiyle Tersâne-i Âmire Zindanı'na teslim edilerek cezalandırılmışlardır (BOA, C.ZB, 90/4484).

3. Mabetlerin Tahrip Edildiği Hadiseler

Mabetlerin kirletilmesi ya da herhangi bir nedenle tahrip edilmesi İslam hukukunda çeşitli cezalara konu olmuştur (Avcı, 2010, s. 345). Buna rağmen kutsal mekânların kutsallığının ihlal edilerek saldırılar neticesinde mabetlere zarar verilmesi sıkça karşılaşılan gelişmelerdendir. Camilerin yakılması ya da yıkılmasıyla sonuçlanan bu tür vakaların kimisi Osmanlı Devleti'nin düşmanı kabul edilen devletlere mensup kişiler kimisi ise Osmanlı topraklarındaki eşkıya saldırıları neticesinde vuku bulmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bilhassa asilerin saldırılarının tek başına sadece camileri hedef aldığı söylenemez. Bu bakımdan örnek vakalar ibadethanelerin, asilerin eşkıyalık faaliyetleri sırasında diğer mekânlarla birlikte zarar gören yerlerden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla buralara, eşkıyalık hareketlerinin başıboş saldırılarının bir neticesi olarak zarar verilmiştir. Öte yandan düşman saldırılarıyla ilgili gelişmeleri konu edinen örnek

vakalar, zimmîler arasında düşmana yardım ettiklerinin ve bu yardımın sonucunda da camilere zarar verildiğinin anlaşılması halinde olayda dahil bulunan zimmîlerin idamla cezalandırıldıklarını göstermektedir.

Hersek sancağında camilerin ve Müslüman evlerinin yabancı devlet gemileri tarafından yakıldığı, eşyalarının ise çalındığının ileri sürülmesi düşman devletlere tabi kişilerin kutsal mekânlara verdikleri zararlara örnek gösterilebilir. Burada dikkat çeken husus, Osmanlı topraklarında yaşayan zimmîlerin düşmana yardımlarıdır. 1571’de gündeme gelen iddialara göre, zimmîlerden bazıları gemilerle gelen düşmana kılavuzluk yapıp yol göstermişlerdir. İstenmeyen olayların yaşanmasıyla sonuçlandığı belirtilen iddiaları araştırma görevi Hersek beyi ile bölge kadılarına verilmiştir. Emir kapsamında, eğer ileri sürüldüğü gibi zimmîlerin düşman kalitelere kılavuzluk yapıp karışıklıklara yol açtıkları anlaşılırsa bunlar idamla cezalandırılacaklardır. Olayda dahil oldukları mahkemece kesinleşmemekle birlikte üzerlerinde töhmet bulunanlar ise İstanbul’da küreğe konulacaklardır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.10, s.294).

Düşman gemilerine yardım eden zimmîler nedeniyle cami yakma hadisesinin yaşandığı yerler arasında Midilli Adası da vardır. Midilli beyi ile Midilli ve Molova kadılarına yazılan 10 Mayıs 1572 tarihli hüküm sayesinde konuyla ilgili ayrıntılara ulaşılabilmektedir. Buna göre Midilli Adası’na gelen iki düşman kalitesine yol gösterip cami ile Müslüman evlerinin yakılmasına sebep olan zimmîler emir gereğince teftiş edilmişlerdir. Düşmana yardımcı oldukları mahkemece sabit bulunan beş kişi idamla cezalandırılmıştır. Gemilere yardım ettikleri yönünde kanıt bulunan on bir zimmî ise kaçmayı başarmıştır. Bu nedenle kaçakların yakalanıp küreğe konulmaları emredilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.16, s.205).

Düşman saldırılarının dışında kutsal yerlere zarar veren bir diğer gelişme, Osmanlı topraklarında gerçekleşen eşkıyalık faaliyetleridir. Bu gibi hadiseler hem Anadolu hem de Rumeli topraklarında yaşanmıştır. Premedi kazasındaki vaka da bunlar arasındadır. Kazaya bağlı Fraşer karyesinden İlyas ve oğulları, kardeşi Kasım ve oğulları, akrabalarından Yakup, Debşuoğulları, Paskal karyesinden Sinan, Iskırapar kazasından Feyzullah Zaim ve kardeşi Mehmed Zaim ile Maçatlı Mehmed isimli asiler 1722 yılında bin beş yüz kişiyle Premedi kazasındaki Zavalan karyesini basıp evleri yağmalamışlardır. Vuku bulan hadise esnasında iki kişiyi katledip, üç kişiyi yaralayan asiler, aynı karyede Mustafa Ağa tarafından yaptırılan cami ile mektebi de tahrip etmişlerdir. Eşkıyanın sebep olduğu hasarın araştırılarak sorumluların mahkemeye çıkarılmaları görevi Rumeli Valisi Vezir Osman Paşa’ya verilmiştir. Paşa’nın bölgeye ulaşmasından sonra Avlonya sancağı Mutasarrıfı Mahmud vasıtasıyla eşkıya, gasbettiği mal ve erzak ile yıktığı caminin inşa masrafını ödemek, bundan sonra da saldırıda bulunmamak üzere söz vermiştir. Ancak Osman Paşa ile Mutasarrıf Mahmud döndükten sonra asiler aynı karyeden Debşuoğulları Lolo(?), Beyko, Ali ve Hüseyin ile anlaşarak iki yüz eşkıyayla karyeye saldırmışlardır. Bu vaziyet üzerine eşkıyabaşı olanların cezalandırılmaları için Avlonya sancağı Mutasarrıfı Mahmud, Yanya sancağı Mutasarrıfı Mahmud, Delvine Sancakbeyi Yusuf, İlbasan sancağı mutasarrıfı ve buradaki kadılar görevlendirilmişlerdir. Bunlar eşkıyanın üzerine giderek, el koydukları mal ve erzakı onlardan alıp sahiplerine vereceklerdir. Ayrıca zarar gören caminin ve diğer binaların yeniden inşası için gereken masrafı tazmin ederek asileri cezalandıracaklardır. Söz konusu tazminat ise eşkıyanın sahip olduğu çiftlikler ile diğer emlak bedellerinden karşılanacaktır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.130, s.320, 321; BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.130, s.445, 446; BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.130, s.446; BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.130, s.455).

Anlaşılan o ki yaşanan olayın etkisi birkaç yıl sürmüştür. Zira benzer isimlerin de aralarında bulunduğu bir cezalandırma meselesi 1724 yılı sonlarında gündeme gelmiş, 1725 yılında da görüşülmeye devam etmiştir. Buna göre Belgrad Arnavud kazası Naibi Mehmed Efendi İstanbul’a yazdığı mektubunda, Premedi kazasında Ayazoğulları, Timur Şah, Muradoğulları Yakup ve Osman, Rayanlı Haydar ve oğulları, Leylokırca(?), Paskallı Sinan, Zavalanlı Haliloğlu Hasan,

Debşuoğulları, Yakup ve oğullarının daha önce ahalinin mal ve erzaklarını gasp, pek çok kişiyi ise katlettiklerine değinmiştir. Bunlar ayrıca bir camiyi de yakmışlardır. Yol açtıkları olaylar sonucunda asilerin aileleriyle Mora Adası'na sürgünleri hususunda birkaç defa emir verilmiştir. Ancak Ayaz'ın zevcesi İstanbul'da Divan-ı Hümâyun'a arzuhâl sunmuş, bu sayede Dergâh-ı Mualla Gediklilerinden Zeynel mübaşeretıyla eski Yanya ve Avlonya sancakları Mutasarrıfı Mahmud'a emir gönderilmesiyle iki taraf mahkemede uzlaşmıştır. Böylece yönetimin tasvip etmediği davranışları tekrarlamamak şartıyla Matbah-ı Âmire'ye 41 kese akçe nezre bağlanmışlardır. Fakat asiler nezre aykırı olarak Premedi kazası âyanından Süleyman ile Yeniçeri Serdarı Hasan'ı katletmişlerdir. Ayrıca İstanbul'daki kardeşleri Mehmed ve Osman ile maktullerin Premedi'deki evlerini basıp mallarını gasp, ailesi ve akrabalarının bazılarını katl, bazılarını esir etmişlerdir. Yine dört yüz sekban eşkiyasıyla Koniçe kazası karyelerini basıp ahalinin mal ve erzaklarına el koymuşlardır. Yanlarına aldıkları Premedi kazası naibi ise öldürüleceği korkusuyla asilere yardımla Premedi kadısını katletmiştir. Anlatılanlara ilaveten Premedi ahalisi Premedi, Görice ve Florina kazalarındaki çiftlikler mahkeme marifetiyle yıkılıp, eşkiya bertaraf edilmezse vilayetlerinde duramayarak perişan olacağını ifade etmiştir. Bu nedenle olayda dahil bulunup firar edenler varsa yakalanmaları, hapsedilmeleri ve çiftliklerinin yıkılması talimatı verilmiştir. Bir süre sonra ise nezri ödemeleri gerekse de yakalanmaları mümkün olamadığı için eşkiyalıklarını gündün güne artıran bu gruhun ele geçirilmesi hususunda Dukakin havalisinin nizamına memur Bosna Valisi Vezir Abdullah Paşa ile Avlonya ve Yanya sancakları mutasarrıfları görevlendirilmişlerdir. Bu sayede yakalanacak asiler, mahkemeye çıkarılarak hak ettikleri şekilde cezalandırılacaklardır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.132, s.167; BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.132, s.310).

Bursa kazası, eşkiya saldırıları neticesinde camileri zarar gören yerler arasındadır. Geçmişteki eşkiyalık faaliyetleri nedeniyle haklarında emirler verilen Bursa kazasının Ağlısan karyesinden Sidikli Osman ile yandaşları affedilip, kefile bağlanarak nezre kesilmişlerdir. Buna rağmen Kalyoncu namındaki eşkiya, yüzden fazla asiyle Sidikli Osman'ın yanına gitmiştir. Bunlar birlikte Bursa'nın İğdir karyesindeki camiyi, mektebi ve evleri yakıp insanları katletmişlerdir. 13 Haziran 1797'de asilerin cezalandırılmaları emredilince gereğinin yapılması için harekete geçilmiştir. Asilerin Yenişehir'de saklandıklarının haber alınmasıyla Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Numan Bey, Bilecik âyanı Kara Hacı Mehmedoğlu Mehmed, Gölpazarı âyanı Küçük Mehmed, İznikmid âyanı, Yenişehir voyvodası, Pazarköyü, Lefke ve Karamürsel kazalarının âyanlarıyla zabitleri birlikte hareket ederek bunların üzerlerine gitmekle vazifelendirilmişlerdir (BOA, C.ZB, 76/3789; BOA, AE.SSLM.III, 285/16599).

Bursa Kadısı es-Seyyid Fahreddin Eşrefzâde Efendi'nin 21 Ağustos 1797 tarihli arzına göre, Sidikli Osman ile yandaşlarının idamları hususunda Bursa'da Timurtaş, Dimboz ve Aksu derbend karye ahalarına de emir gelmiştir. Fahreddin Eşrefzâde ile Hüdavendigâr mütesellimine ahalinin, görevin ifasında rehavet göstermesi durumunda derbendliklerinin kaldırılıp, bölükbaşlarının cezalandırılacakları haber verilmiştir. Bursa'ya getirilen emir üzerine, Gemlik Tersanesi'ndeki Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın yanında bulunan mütesellim Bursa'ya dönmüştür. Hüseyin Paşa ise huzuruna getirttiği Osman'ı maiyetine alarak söz konusu gaileye suhuletle son vermiştir (BOA, C.DH, 289/14404). Ancak yaklaşık üç yıl sonra, 20-29 Eylül 1800'de Beypazarı hassı voyvodasına, haklarında idam hükmü verilen Sidikli Osman ile Deli Balta'nın cezalandırılmaları için Hüdavendigâr sancağı Mütesellimi Seyyid İsmail'in görevlendirildiği bildirilmiştir. Bu süreçte İnegöllü Numan Bey'in yanına firar edip burada saklandıkları belirtilen asilerin yakalanmaları istenmiştir. Fakat bu hamle üzerine İnegöllü Numan Bey, asileri gizlice kazadan çıkarmış ve Sidikli Osman, Nallıhan âyanı Boşnakoğlu Mehmed ile Asi Mihaliç tarafına gitmiştir. Deli Balta'nın ise birkaç adamıyla hâlâ Nallıhan'da bulunduğu haber alınmıştır. Ancak anılan kazalar Beypazarı voyvodalığı sınırlarına dâhil olduğundan görevliler o bölgelere gidememişlerdir. Bu gerekçeyle Sidikli Osman ile Deli Balta'yı yakalayıp idam etme görevi voyvodaya verilmiştir (BOA, C.ZB, 30/1500). Aradan geçen zamana ve Hüdavendigâr

sancağı Mütesellimi İsmail ile bölgedeki diğer görevlilerin çabalarına rağmen İnegöllü Numan Bey'in asileri saklaması sonuca ulaşılmasını engellemiştir. Bunun üzerine 16-25 Mart 1801'de, asileri cezalandırması emredilen Numan Bey'e, eğer buna mani olacak olursa İstanbul'a gelerek burada ikamet etmesi talimatı verilmiştir. Bununla birlikte Hamzabeyli Emin Bey ile Boğazköylü Osman'ın eşkiya tarafını tutup onların firarlarına yardım ettikleri bildirilmiştir. Dolayısıyla asiler orada ele geçirilirse idam edilecekler, firarilere yardım edenler ise İstanbul'a gönderileceklerdir (BOA, C.ZB, 9/447).

Eskişehir havalisinde 1798 yılında benzer hadiseler zuhur etmiştir. Mahkemeye başvuran Eskişehir ahalisi, daha önce kapusuz taifesinden eşkiyabaşı Kumarcı Abdullah ile arkadaşlarından Topaloğlu İbrahim, Murad ve Hekimoğlu'nun(?) Mihaliççik kazası ahalisinin üç binden fazla hayvanını sürüp 3.500 kuruşunu gasbettiklerini dile getirmiştir. Anadolu Valisi müteveffa Ali Paşa, değinilen sebeple cezalandırılmaları için bunların üzerine asker sevk etse de başarılı olamamıştır. Üstelik kendilerine taraftar olan Eskişehir kazasının Alpu karyesi ahalisinden bazıları asileri karyelerine davet etmişlerdir. 1793'te Alpu'ya kule inşa edip etrafına hendek kazın asiler, kendilerine muhalif olan ahaliden bazıları katletmişlerdir. Yaşananlar karşısında asilerin palangalarının yıkılması, yakalanmaları ve idamları için 5-14 Aralık 1793'te müteveffa Ali Paşa'ya emir verilmiştir. Yapılan planlamalara göre Paşa asker gönderecek, Mihaliççik âyanı İbrahim de kazadaki askerleri yanına alarak asilerin idamları hususunda gayret gösterecektir. Harekete geçen Paşa, Kumarcı Abdullah'ın üzerine top ve asker göndererek kulesini tahrip etse de bunlar Çifteler Adası denilen yere firar etmeyi başarmışlardır. Bu gelişme sayesinde ahali bir süre emniyet içerisinde olmuştur. Lakin eyalet ve vilayetlerde güçlü idarecilerin bulunmayışını fırsat bilen Kumarcı Abdullah, ele geçirdiği Alpu'ya yeniden kule inşa etmiş, kardeşi Memiş'i kuleye koyduktan sonra kendisi adaya gitmiştir. Hareketlerini sürdüren asiler, Eskişehir müteselliminin çiftliğinden gizlice aldıkları üç binden fazla hayvanı Alpu'da itlaf etmişlerdir. Ayrıca kendilerine tabi olmayan karyeleri basıp, insanların mallarını yağmalayarak ırzlarına tasallut etmişlerdir. Ahali, İstanbul'u ve Kütahya mütesellimini vaziyetten haberdar etse de asilerin menzil beygirlerine el koymaları nedeniyle menzilhane kapanmıştır. İnsanların şehirden çıkamamaları ise ticarete sekte vurmuştur. Değinilen gerekçelerle, asilerin idamlarının gerçekleşmemesi halinde kendilerinin de memleketlerini terk edip perakende olacaklarını daha önce İstanbul'a bildirmişlerdir. Ancak ahali, bu konuda bir cevap gelmediği, beldelerinin de menzilkeş ve hac yolu üzerinde bulunup eşkiyadan temizlenmesi gerektiği için bir öneride bulunmuştur. Eskişehir Kadısı Salih Efendi vasıtasıyla İstanbul'a gönderdikleri ilamlarında, asilerin idamları hususunda güçlü bir idareci olan Kocaeli sancağı Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın vazifelendirilmesini istemişlerdir. Böylece top ve mühimmat gönderilerek eşkiyayı cezalandırması için Paşa'ya irade verilmesi halinde sorunun üstesinden gelinebilecektir (BOA, C.DH, 11/507).

Anadolu Valisi Abdullah Paşa Kumarcı Abdullah ve Bayburdlu Osman isimli asilerin idamları hususunda Beypazarı Voyvodası Hasan ile Serdarı Mehmed Ağalara buyuruldu göndermiştir. Burada, daha önce Alpu'ya sığınan asilerin üzerine eski Anadolu Valisi Ali Paşa'nın asker sevk ettiğine değinilmiştir. Ancak asilerin hendek kazıp kule inşa etmeleri nedeniyle Paşa'nın ordusu ilk aşamada başarılı olamamıştır. Daha sonra bölgeye gönderilen top sayesinde kuleler yıkılmış, asiler ise geceleyin firar etmişlerdir. Öte yandan üzerinde tarih yer almadığı için hangi çatışmadan bahsedildiği netleştirilememekle birlikte Ali Paşa'nın gönderdiği başka bir tahriratta, bu duruma benzer gelişmelerin yaşandığına dikkat çekilmiştir. Aynı dönemde olması muhtemel gelişmelere göre, Kumarcı Abdullah yanındaki eşkiyayla Alpu'ya sığınınca bunların üzerine gidilmiştir. Çatışma sonucunda Kumarcı Abdullah'ın bölükbaşlarından Solakoğlu Mustafa ve Mehmed Bayrakdar ile yandaşlarından dördü idam edilmiş, kardeşi Memiş yaralanmış, kendisi ise kulesine çekilmiştir. Şimdi ise Topaloğlu İbrahim, Sert Mahmud, Adalı Mehmed, Kalcioğlu Hasan ve Seferihisarlıoğlu Deli Ahmed namındaki asiler birbirleriyle anlaşarak her biri Sakarya Nehri içerisindeki birer adaya hendek kazıp, kule inşa ederek buralara sığınmışlardır. Bunlar yolları

kapatıp gelip geçenleri gasbetmişlerdir. Örneğin, Beypazarı kazasının Karacaşar karyesi ahalisinden olup Eskişehir'e pirinç getiren tüccarların önlerini Büyükdere denilen yerde kesip yirmi yük pirinçlerine katırlarıyla birlikte el koymuşlardır. Tüccar Bursalı Hasan Ağa'nın 1.300 kuruşluk nakdiyle eşyasını, Ahmed'in ise 500 kuruşunu gasbetmişlerdir. Ayrıca üç kişiyi ve bir kızı katledip hayvanlarını sürmüşlerdir. Seferihisarlı Deli Ahmed'in gasbedilenleri satmasıyla elde edilen parayı da aralarında bölüşmüşlerdir. Üzerlerine gidildiğinde kulelerine sığınan asilerin bertaraf edilebilmeleri için kuleleri yıkabilecek güçlü toplara ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle 30 Mart 1794'te ahali, top göndermesi hususunda Anadolu Valisi Vezir Abdullah Paşa'ya emir yazılmasını talep etmiştir (BOA, C.ZB, 19/950; BOA, HAT, 238/13272).

Eskişehir ileri gelenleri Kumarcı Abdullah'ın üç beş senedir kendilerine zulmettiğini defalarca İstanbul'a bildirmişlerdir. Ancak asi bir türlü cezalandırılmadığı için Alpu'daki kardeşi Memiş'i yanındaki binden fazla destekçisiyle gece yarısı kasabaya göndermiştir. Asiler, saldırı esnasında otuzdan fazla haneden 100 kese akçelik mal yağmalamış, çarşıdaki tüccar hanlarına saldırıp tüccarların 50 kese akçelik malını gasbetmişlerdir. İddialara göre bu süreçte üç beş hanla birlikte kutsal da ihlal ederek bir selatın camiini yakmışlardır. Ayrıca on beş kişiyi katledip otuz kişiyi yaralamış ve ahalinin meradaki üç binden fazla hayvanını sürmüşlerdir. Bu sebeple 6 Ekim 1798 tarihinde ahali, Kumarcı Abdullah ile Memiş'in cezalandırılmalarını talep etmiştir (BOA, C.DH, 11/507).

Kumarcı Abdullah ile Memiş'in eşkıyalık yaptıkları bölge Kütahya yakınlarındaydı. Ahalinin yakınmasına son vermek isteyen İstanbul, bu nedenle Kütahya'da güçlü bir idarecinin bulunması gerektiğini düşünmüştür. Bunun için mevcut mütesellimi görevden alıp yerine eski Mütesellim Nasuhzâde Nasuh'u yeniden Kütahya mütesellimi tayin etmiştir. Nasuhzâde'ye bu süreçte Sadrazam Tüfenkçibaşısı Turnacılar Hüseyn ile Kocaeli mutasarrıfı, Seferihisar-ı Günyüzü, Nallıhan, Karahisar-ı Nallı ve Beypazarı âyanları destek vereceklerdir (BOA, HAT, 1436/59029; BOA, AE.SSLM.III, 5/225; BOA, C.ZB, 19/945). 10-19 Kasım 1798 tarihli hükümlerle Nasuhzâde Nasuh'a, yanındaki asilerle eşkıyalık yapıp bir camiyi yakan Kumarcı Abdullah'ı ve Memiş'i bertaraf edip Alpu'daki kulelerini yıkmaya talimatı verilmiştir (BOA, C.DH, 247/12343). Ancak asilerin cezalandırılmaları uzunca bir süre gerçekleşmemiştir. Söz konusu emirden çok sonra sonuca ulaşılmış ve Memiş ile bir bölükbaşısı Kütahya müteselliminin askerleriyle girdiği çatışma sonucunda idam edilmiştir (BOA, HAT, 496/24344). Eylül 1814'te ise Kumarcı Abdullah sağ olarak ele geçirilmiştir (BOA, C.ZB, 24/1175). Ardından sergerdeleri ve yandaşlarından on sekiziyle birlikte idam edilmiş, kesilen başı ise İstanbul'a gönderilmiştir (BOA, HAT, 1226/47891; BOA, HAT, 1226/47893; BOA, HAT, 1226/47895). Neticede birçok eşkıyalık faaliyetin yanı sıra bir caminin yakılmasından sorumlu olan bu asi idamla cezalandırılmıştır.

Yerleşim yerlerini tehdit eden eşkıyalık faaliyetleri sonucunda kutsal mekânların zarar görmese de birtakım kısıtlamalarla karşı karşıya kalarak ibadete kapatıldığı da olmuştur. 1631'de İlbasan'da vuku bulan hadise bu bağlamda değerlendirilebilir. İlbasan sakinlerinden asilikle tanınan Hatip Sarı Hasan, Hatip Nalbandzâde Ahmed, İmam, Çolak Hüseyn, Katil Çelo ve Muçolu(?) Kadem tahrik ettiği eşkıyayı İlbasan'a getirmişlerdir. Bunlar, İstanbul'dan gelen memurların ve idarecilerin görevlerini yapmalarını engellemişlerdir. Ayrıca Sinan Çavuş'un evini basıp mal ve erzakını yağmalamışlardır. Bu zorbalıklar sebebiyle camiler ve mescitler şer'-i şerîfe aykırı olarak kapatılmıştır. Neticede asilerin, yol açtıkları karışıklıklara son verilebilmesi için İskenderiye ve Avlonya'nın sahil kenarlarındaki kalelerine sürülmeleri hususunda Rumeli tarafında görevli Vezir Hasan Paşa'ya, kaptan paşaya, Manastır ve İlbasan sancağındaki kadınlara hüküm yazılmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.85, s.218). Böylece memleketin eşkiyadan kurtarılması ve ibadet hürriyetinin sağlanması amaçlanmıştır.

4. Mabetlerde Yaşanan Cinayet ve Kavga Olayları

İnsanların huşu içerisinde ibadet etmeleri arzulanın, dolayısıyla asayiş açısından tam güvenli olmaları beklenen mabetlerde zaman zaman huzuru bozan kavga ve cinayet gibi büyük çaplı vakalarla karşı karşıya kalınmıştır. Mekâna veya eşyaya verilen zararlar bir şekilde tazmin edilebilirken insanların darbedildiği ya da canlarına kastedildiği olaylar hayati birer gelişme olarak ön plana çıkmıştır. Hem Müslüman hem de Hristiyan ibadethanelerinde karşılaşılan bu gibi hadiselerin bir kısmında serkeşlik yapan sipahilerin rolü olmuştur. Hızır b. Divane İsa bu kişilerdendir. Delvine kadısı İstanbul'a gönderdiği mektubunda, Bromiz karyesine bağlı Peya(?) adlı kilisenin rahiplerinden Kıryanos ile buradaki diğer keşişlerin şikâyetlerine yer vermiştir. Buna göre Divane İsa, kiliseden maktu üzere hissesini aldıktan sonra kiliseyi basıp keşişleri darbetmiştir. Yaşanan hadisenin etkisiyle kilise boş kalırken bazı keşişler ise Divane İsa'nın raiyyeti olmamalarına rağmen ispençe talebiyle mağdur edilmişlerdir. Ayrıca bir çift su sığırı, üçü gebe altı hayvanı ve 1.450 akçelerine el konulmuştur. İddialar karşısında Divane İsa, keşişlerle mahkemede yüzleşmeyi reddetmiştir. Suçlu olması ihtimalini artıran bu vaziyet nedeniyle harekete geçen İstanbul, tasarrufundaki timarın Divane İsa'dan alınıp Pervane'ye verilmesi ve konunun araştırılması hususunda 10 Mayıs 1556'da buyuruldu, beylerbeyine ise hüküm yazmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.2, s.74).

Apokrı kadısına ve İnebahtı beyine 1595 yılında yazılan hükümler ise manastırlarda yaşanan hadiseleri konu edinmektedir. Buna göre Apokrı kazasına bağlı Perniko karyesi ahalisi ile yakınındaki manastır rahipleri şer'i mahkemeye gelip, eskiden sipahi olan timar erbabından Durmuş'un manastırlarını basarak elli, altmış levend eşkıyasıyla kendilerine zulmettiğini ileri sürmüşlerdir. Durmuş, ahalinin dört öküzünü zorla alıp ziraatlarına engel olduğu gibi buzağılı altmış inek ile 10 bin akçelerine de el koymuştur. Bununla yetinmeyip kimini kollarından kimini ayaklarından astığı ruhbanlara işkence ederek bir keşişi katletmiştir. Ahalinin şikâyeti karşısında ise baskılarını artırmıştır. Baskılara tahammülleri kalmayan ruhbanlar ile karye ahalisi ziraatı bırakıp memleketlerinden ayrılmışlardır. Dile getirilen iddialar üzerine 15 Haziran 1595'te Durmuş'un yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.73, s.163; BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.73, s.444). Ayrıca önceki emirle Durmuş'un timarının alınıp cezalandırılmasına hükmedildiği anlaşılmıştır. Ancak timarını yeniden ele geçirmeyi başaran Durmuş, mahkemeye çağrılrsa da davete icabet etmemiştir. Kazaya gelen kadıların dahi kendisinden çekinip cezalandırılması gerektiğini belirtmeleri üzerine Durmuş'un tedip edilmesi kararlaştırılmıştır. 19 Haziran 1595 tarihli emir kapsamında Durmuş mahkemede hazır edilecek ve iddialar mahkemede görüşülecektir. Eğer cinayet hususuyla diğer kanunsuzlukları mahkemede sabit bulunursa çaldığı hayvanlar ile el koyduğu para sahiplerine teslim edildikten sonra cezalandırılacaktır (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.73, s.444).

Antep'te Kara Mehmed Beşe isimli bir yeniçerinin 1648'de İbn-i Eyub Camii'ne gelerek burada namaz kılan cemaati bıçakla yaralaması (Özharat, 2014, s. 177; Göger, 2024, s. 180) Müslümanların kutsal mekânlarında yaşanan yaralama hadiselerine verilebilecek örneklerdendir. Ancak bundan daha vahim sonuçlar doğuran ve ahalinin kitlesel olarak tepkisine yol açan olaylar da vuku bulmuştur. İslam dünyasının kutsal gecelerinden kabul edilen Kadir gecesinde kutsal mekânlarda yaşanan ve kutsalın ihlal edildiği Bursa'daki hadise bu türden bir sonuca yol açmıştır. Hüdavendigâr sancağı Mutasarrıfı Hasan ile eski Medine-i Münevvere Kadısı Müstakim Efendi'ye hitaben 1703 yılında kaleme alınan hüküm konuyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Büyük çaplı olaylara yol açan tartışma, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sosyal ve dinî bir hareket başlatan Kadızâdeliler olarak bilinen hareketin görüşleri üzerine cereyan etmiştir (Çavuşoğlu, 2001, s. 100; Bilkan, 2016; Durmuş, 2021). Bursa Kadısı Abdullah Efendi'nin mektup, şehir ileri gelenlerinin ise mahzarla İstanbul'u bilgilendirdikleri bu hadiseye göre, misafir olarak Bursa'da bulunan Seyyid Şeyh Ali adlı vaiz, Cami-i Kebîr'deki vaazı esnasında Kadir gecesinde cemaatle nafîle namazı kılmanın caiz olmadığını, kılanların kırk güne kadar kıldığı farz ve sünnet namazları ile şehadetinin

kabul olmayacağını, büyük günahlar arasında yer aldığı için bu şekilde namaz kıldırانların engellenmesi gerektiğini belirtmiştir. Aslında Bursa Naibi İbrahim Efendi daha önce hem verilen emir hem de Şeyhülislam Mevlâna es-Seyyid Feyzullah Efendi'nin mektubu gereğince Seyyid Şeyh Ali'yi bu konuda engellemiştir. Ancak buna rağmen bazı suhteler vaize tabi olup, Kadir gecesi camide toplanarak yatsı ve teravih namazlarından sonra imam Abdurrahim Halife Kadir gecesi nafile namazını kıldırılmaya başladığı esnada imamın üzerine kesici aletlerle saldırmışlardır. Bu hengâmede onları engellemeye çalışan Derviş Süleyman aldığı yaralar sonucunda ölmüş, Berber Ali ise sağ kolundan yaralanmıştır. Yaşanan olay nedeniyle cemaat camiden ayrılırken söz konusu taife caminin kapılarını kapatıp buraya sığınmış, naip de cami kapısını dışarıdan kilitlemiştir. Ertesi gün ikindiden önce camiye girilip olayın araştırılmasından sonra zanlı suhteler ile vaiz yakalanarak zindana konulmuşlardır. Bu aşamada konuya hâkim tayin edilen Müstakim Efendi'ye, Bursa'ya gidip vaizi ve diğer zanlıları mahkemeye çıkarması, hasımlarıyla yüzleştirmesi, mahkeme sonucunda üzerlerine cinayet suçu sabit olanları ise mîr-i mîrân marifetiyle kısasla veya gereken diğer cezalarla cezalandırması emredilmiştir. Ayrıca suçu sabit olmasa da olayda dahil bulunanların adaya sürgünleri için isimleri İstanbul'a bildirilecektir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.114, s.67; Kırca, 2020, s. 81, 82, 168, 169; Göger, 2024, s. 186, 187).

Mutasarrıf Hasan ile Bursa naibine yazılan hüküm konuyla ilgili teferruata ulaşılmasına imkân vermektedir. Buna göre Mevlâna Müstakim Efendi, olayı yerinde incelemiş ve neticede suhte tairesinden Mehmed b. Mustafa ile Arab Mehmed b. Abdullah'ın adam öldürme suçu sabit bulunarak kısasla hüküm verilmiştir. Zanlı on altı suhteden Ebubekir b. Mustafa'nın ise mahbesten firar ettiği anlaşılmıştır. Öte yandan Mehmed b. Mustafa'nın cinayet hadisesinde rolü olduğu hususunda bir kişi şahitlik yapmış, bu konuda başka delil olmayınca Mevlâna Müstakim Efendi, Mehmed'in mahpusta kalmaya devam etmesini, geri kalanların serbest bırakılmalarını, Seyyid Şeyh Ali'nin ise nakibüleşraf kaymakamı hapsine verildiğini İstanbul'a arz etmiştir. Böylece konunun mahkemede görüşülmesiyle cinayet işledikleri sabit olan iki kişi hakkında maktul yakınlarının talebiyle *Ve lekum fil kəsâsi hayâtun* ile başlayan Bakara suresi 179. ayetinin gereği olarak kısas icrası, suçu sabit olmayan zanlıların ise serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır. Cinayette rolü olduğu hususunda töhmet altında kalan ve aleyhinde sadece bir şahit bulunan suhte Mehmed ile ilgili hüküm verilmesi gerekmediği sonucuna varılarak Mehmed ile nakibüleşraf kaymakamı hapsindeki vaizin salıverilmeleri emredilmiştir. Bununla birlikte maktul, Mısırî halifelerinden Şeyh Ahmed'in müritlerindenken vakanın tarafların aşırılıklarından kaynaklandığına değinilmiştir. Zira bunların arasında aşırı taassup nedeniyle ihtilaf emareleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bundan sonra herkes kendi halinde olacak ve şeriata aykırı davranıştan uzak duracaktır. Aralarında bir daha tartışma ya da adam öldürme hadiseleri yaşanmayacaktır. Buna rağmen münakaşa veya gizli düşmanlığa tevessülle karışıklığa yol açanlar ise sürgün ve tedip edileceklerdir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.114, s.139; Kırca, 2020, s. 82, 236, 237; Göger, 2024, s. 187).

Bursa'da camide yaşanan cinayet hadisesinin benzeri 1706 yılı dolaylarında bu kez bir manastırda yaşanmıştır. Koniçe kazasının Samarine karyesi ahalisi ile buradaki manastırda sakin rahiplerden saldırı sonucu yaralanan Dyonis ve Mate ile Kalorye adlı Hristiyan kadın şer'i mahkemede şikâyetlerini dile getirmişlerdir. İfadelerine göre, Grebene kazasından Abdulaziz, Dobran karyesinden Moço, Salih, Mahmud; Pigaztese(?) karyesinden İsa ve Kanber ile Vodenička karyesinden Zeranbuka(?) adlı asiler manastırı basıp keşiş Yormanu'yu(?) katletmişlerdir. Ayrıca Dyonis, Mate ve Kalorye'yi ateşte yanmış tabayla yakıp yaraladıkları gibi 11 vukiyye gümüş ile diğer eşyalarını yağmalamışlardır. Ahali, yol açtıkları olaylar nedeniyle asilerin cezalandırılmalarını istemiştir. Bahsedilenler üzerine hadisenin tahkiki için kazadaki Müslüman ahaliden olaya vakıf olanlar mahkemeye çağırılmışlardır. Tanıklar, Abdulaziz'in eşkiya reislerinden olduğunu, isimleri zikredilen asilerin ise ona bağlı yol kesen eşkiya arasında yer aldığını belirtmişlerdir. Yine bunların hem yolcuları hem de civardaki bazı karye reayasını öldürüp mallarını gasbettiklerini ileri

sürmüşlerdir (BOA, İE.DH, 31/2758). Dolayısıyla sözlerine itimat edilen Müslüman ahali, töhmet altındaki şahısların iddia edildiği gibi eşkıyalık yaptıklarına şahadet etmiştir.

1774 yılına gelindiğinde ise Amasya'nın Ziyare karyesinden eşkıya Kara Şabanoglu es-Seyyid Halil b. İbrahim, oğlu Hasan ve Canikli Veli Ahmed beraberlerindekiyle akşam namazı sırasında camiye basıp buradaki dört kişiyi öldürmüş, yaklaşık kırk kişiyi de darbetmişlerdir. Bu nedenle Canik muhassıl vekiline asilerin yakalanması emredilmiştir (Karakulak, 2022, s. 115; Göger, 2024, s. 180).

Camilerdeki eşyaları çalmaya yönelik hırsızlık eylemlerinin gelişen olaylar sebebiyle büyüyen adam yaralama hadisesine dönüştüğüne dair örneklerle tesadüf edilmektedir. Camilerin aydınlatılmasına yarayan avizelerin çalınmaya çalışıldığı 1790 yılına tarihlenen hadise bu yöndeki gelişmelerdendir. Bahse konu hırsızlık girişiminde dilenci zümresinden Derviş Ahmed, Sultan III. Mustafa'nın Laleli'de yaptırdığı cami içerisindeki gümüş avizelerden bir büyük avizeyi çalmaya kalkışmıştır. Bunu görüp kendisini yakalamaya çalışan cami kayyumlarından İsmail'in üzerine saldıran Derviş Ahmed, hem İsmail'i hem de yardıma gelen kayyumu bıçakla yaraladıktan sonra diğer kayyumların müdahalesi sonucu ele geçirilebilmiştir. Ağa kapısına gönderilen zanlı, burada muhızr ağa tomruğuna konulmuştur. Kırılarak zarar gören avizenin ise tamir edildikten sonra tekrar yerine konulması için yazıcı efendiye teslimi kararlaştırılmıştır. Bu aşamada tomruktaki zanlı hakkında verilecek hüküm merak edilirken onun, aklını yitirip delirdiği, buna rağmen küreğe konulması hususunda ferman yazılması halinde emre uyulacağı belirtilmiştir. Açıklama üzerine Sultan III. Selim, başkalarına ibret olması için Derviş Ahmed'in Laleli Çarşısı'na asılmasına hükmetmiştir (BOA, HAT, 267/15527; Çolak & Seğmen, 2024, s. 3). Böylece hırsızlık hadisesi olarak başlayıp adam yaralama olayına dönüşen vaka karşısında padişah, benzer davranışlara tevessül etmek isteyenlere gözdağı vermek için ağır bir karara imza atmıştır.

Sonuç

İnsanlar, ibadet etmek için gittikleri mabetlerde can ve mal güvenliklerini tehlikeye sokacak, kendilerinde güvenlik endişesi yaratacak her türlü hareketten emin olmak isterler. Bunun gibi ibadethanelere hem mabetlerin hem de burada ibadet edecek insanların ihtiyaçlarını karşılamak için konulmuş eşyaların korunması gerektiği fikrindedirler. Zira mabetler insanların dünya işlerinden sıyrılıp manevi huzur arayışında oldukları mekânlardır. Ancak 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadarki süreç özelinde, Osmanlı'da Müslüman ve Hristiyan ibadethanelerinde gerçekleşen ya da buraları hedef alan vakaların olup olmadığını ortaya koyma amacıyla hazırlanan bu çalışmayla kimi şehir, kasaba ve köylerde insanların manevi dünyalarında huzursuzluğa yol açan hadiselerin cereyan ettiği görülmüştür. Ne yazık ki söz konusu vaziyet sadece manevi yıkımla sınırlı kalmamıştır. Nitekim kimi zaman kutsal mekânlarda yaşanan kavga ve cinayet hadiseleri insanların fiziksel olarak yaralanmalarına hatta hayatlarını kaybetmelerine yol açmıştır. Diğer taraftan ahalinin, kendisine ya da kamuya ait eşyaların çalınması veyahut bunlara zarar verilmesiyle maddi anlamda yıprandığı da müşahede edilmiştir. Öyle ki kimi zaman cami ya da kiliselerdeki kişisel eşyaların veya dolaplarda yer alan emanetlerin çalındığı, hatta mabetlerin yakılıp yıkılmak suretiyle tahrip edildiği ele alınan örnek vakalar vasıtasıyla müşahede edilmiştir.

Osmanlı yönetimi, faili Müslüman ya da gayrimüslim fark etmeksizin şahısların yol açtukları yukarıda değinilen olaylara hızla müdahale etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan söz konusu hadiselerin toplumsal bir refleks sonucu değil, bireysel hareketler olarak ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Cami ve kiliselerin kamuya açık olması ve burada düzeni sağlayacak güvenlik görevlilerinin bulunmaması söz konusu mekânlarda arzulanmayan vakaların görülmesine zemin hazırlamıştır. Hırsızlardan bir kısmı muhtemel ki bu sayede ibadethanelerin içine kolayca saklanıp, geceleyin ortaya çıkarak şamdan, avize, bal mumu, halı, kilim, seccade gibi kıymetli eşyalar ile Kur'ân-ı Kerim ve İncil gibi kutsal kitapları çalıp, bunları satarak maddî kazanç elde etmişlerdir. Yönetim, bu tür vakalar karşısında hırsızların yakalanmalarını isterken ele geçirilen hırsızlardan ise çaldıkları

eşyaların geri alınmasına çalışılmıştır. Hırsızların çaldıkları Kur'ân-ı Kerîmlerden bazılarının devlet görevlileri tarafından satın alınması ise konunun farklı bir boyutunu oluşturmuştur. Öte yandan hırsızlık yapanların hapsedildiklerini gösteren birçok örnek bulunurken bir örnekte ise başkalarına ibret olması için hırsızın idam edilmesi hususunda emir verildiği görülmüştür.

Camilerin tahrip edildiği kimi saldırıların Osmanlı beldelerinde yerleşik Müslüman ve gayrimüslim ahalinin dışında, düşman devletlere mensup kişiler tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu tür durumlarda onlarla iş birliği yaparak bu saldırılara destek verdikleri anlaşılan gayrimüslim suçlular ise idamla cezalandırılmışlardır. Sonuç olarak bu çalışma, modern dönem öncesi olarak nitelendirilen 19. yüzyıl öncesinde ibadethanelerde yaşanan olaylara odaklanarak Osmanlı Devleti'nde kutsal mekânlarda işlenen suçların niteliğinin tespitiyle ilgili değerlendirme yapılabilmesini sağlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Ali Emirî Osman III (AE.SOSM.III). 15/951.
- BOA. Ali Emirî Selim III (AE.SSLM. III). 5/225; 79/4782; 285/16599.
- BOA. Ankara Şeriye Sicilleri (AŞS). nr. 3.
- BOA. Cevdet Adliye (C.ADL). 11/698.
- BOA. Cevdet Dahiliye (C.DH). 11/507; 247/12343; 289/14404.
- BOA. Cevdet Zabtiye (C.ZB). 9/447; 19/945; 19/950; 24/1175; 30/1500; 47/2325; 76/3789; 90/4484.
- BOA. Divân-ı Hümayûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d). nr. 2; 3; 5; 10; 12; 16; 27; 29; 31; 73; 85; 96; 114; 116; 117; 118; 123; 130; 132.
- BOA. Hatt-ı Hümayûn (HAT). 238/13272; 256/14711; 267/15527; 496/24344; 1226/47891; 1226/47893; 1226/47895; 1436/59029.
- BOA. İbnülemin Dahiliye (İE.DH). 31/2758.
- BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e). 708/54.

Araştırma Eserleri

- Anonim. (1994). Mumculuk-Osmanlı Dönemi. İçinde *Düünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 497, 498). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- Avcı, M. (2010). *Osmanlı ceza hukuku genel hükümler*. Mimoza Yayınları.
- Aydın, M. A. (2015). *Türk hukuk tarihi* (13. baskı). Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Bardakoğlu, A. (1998). Hırsızlık. İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt 17, ss. 384-396). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baytımur, S. O. (2018). Osmanlı Devleti'nde hırsızlık suçları ve uygulanan cezalar (1789-1839). *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 8(15), 91-108. <https://izlik.org/JA78PW59YL>
- Bilkan, A. F. (2016). *Fakihler ve sofuların kavgası-17. yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler*. İletişim Yayınları.
- Bostan, İ. (1992). *Osmanlı bahriye teşkilâtı: XVII. yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çavuşoğlu, S. (2001). Kadızâdeliler. İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt 24, ss. 100-102). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çolak, S., & Kabakcıoğlu Seğmen, K. (2023). Osmanlıda ibadethanelerde gerçekleşen hırsızlıklar ve cezai yaptırımlara örnekler. *ETÜT Dergisi*, (8), 1-11. <https://doi.org/10.52003/etut.2024.41>
- Demir, M. (2016). *16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde suç ve suçlular: İstanbul örneği* (Tez No. 449519) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Doğan, T. (2013). Osmanlı cami mimarisi'nde aydınlatma düzenleri açısından gelişim (14.-17. yüzyıl). *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 295-320. <https://izlik.org/JA59SI22FM>
- Durmuş, A. (2021). *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe eleştirisi: Kadızâdeliler hareketi*. Ketebe Yayınları.
- Eliade, M. (2017). *Kutsal ve kutsal-dışı* (A. Berktaş, Çev.). Alfa Yayınları.
- Erdoğan, A. (2019). *Suç ve ceza: Osmanlı toplumunda bireysel suçlar ve cezalar (1559-1609)* (Tez No. 544259) [Doktora tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gerlach, S. (2010). *Türkiye günlüğü 1573-1576* (T. Noyan, Çev.; 2. baskı, Cilt 1). Kitap Yayınevi.
- Göger, V. (2024). Osmanlı cami ve mescitlerinde ibadet huzurunu bozan etmenler ile yönetimin buna karşı aldığı önlemler (1550-1800). *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 10/1, 172-192. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10558497>
- Güç, A. (2003). Mâbed. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, ss. 276-280). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, M. (1973). İlk Kur'an-ı Kerim basmaları. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 22(1-2), 34-40.
- Gündüz, M. (1978). Matbaanın tarihçesi ve ilk Kur'anı Kerim basmaları. *Vakıflar Dergisi*, (12), 335-350. <https://doi.org/10.16971/vd.38697>
- İnalçık, H. (2005). *Osmanlı'da devlet, hukuk, adâlet* (2. baskı). Eren Yayıncılık.
- Karakulak, M. (2022). *XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya'nın gündelik hayatı (şer'iyye sicillerine göre)* (Tez No. 774398) [Doktora tezi, Ordu Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kılınç, A. (2011). Eflak-Boğdan ve Karadeniz'de bal ve balmumu. *Acta Turcica*, (1), 40-56. <https://www.actaturcica.org/2019/12/03/2011/>
- Kırca, E. (2020). *Sadrazamlardan mektuplar 1703-1704 (Râmi Mehmed Paşa Müinşeatı)*. Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- Koç, M. (2017). *Osmanlı hukukunda ta'zir suç ve cezaları* (Tez No. 477189) [Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Menekşe, Ö. (1998). *XVII ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde hırsızlık suçu ve cezası* (Tez No. 74616) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özharat, S. Z. (2014). *IV. Mehmed döneminde Ayntab şehrinin sosyal ve ekonomik tarihi (1648-1687)* (Tez No. 375821) [Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özkafa, F. (2010). Hat sanatı bakımından Mushaf kitabedinin tarihî seyri. *Marîfe*, (3), 307-326. <https://izlik.org/JA67ZA96YP>
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınevi.
- Taşar, V. D. (2021). Şehir ve kutsal: Osmanlı'da dini mimarinin dönüşümü. *Milel ve Nihal*, 18(2), 209-237. <https://doi.org/10.17131/milel.977552>
- Ünal, N. (2020). Osmanlı şem'haneleri ve mumcu esnafı. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (3), 231-250. <https://izlik.org/JA73FT87UG>
- Yakut, S., & Dündar, A. (2020). Mekânın ruhu: Dinî mekânların psikolojik dili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 1113-1119.

Polat, S. (2026). Hırsızlık, cinayet ve tahribatın gölgesinde: Modern dönem öncesi Osmanlı mabetlerinde güvenlik sorunları, *Mavi Atlas*, 14(1), ss. 1-19.

- Yarçı, G. (2015). Osmanlı'da mum ve Beykoz ispermeçet mumu fabrikası. İçinde E. G. Naskali (Ed.), *Mum Kitabı* (ss. 5-99). Kitabevi Yayınları.
- Yavuz, Ö. F. (2006). Kur'an'da kutsal mekân, zaman ve eşya kavramlarının sembolik değeri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 385-403. <https://izlik.org/JA94RP99PZ>.
- Yılmaz, C. (Ed.). (2010a). *İstanbul kadı sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 numaralı sicil (H.930-936/M.1524-1530)* (Y. Dağdaş & Z. Berktaş, Haz.). İSAM Yayınları.
- Yılmaz, C. (Ed.). (2010b). *İstanbul kadı sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 numaralı sicil (H.987-988/M.1579-1580)* (R. Günalan, Haz.). İSAM Yayınları.
- Zengin, Z. S. (2023). Osmanlı Devleti'nde Kur'an basımının ilk safhası. *Belleten*, 87(309), 527-557. <https://doi.org/10.37879/belleten.2023.527>